

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ

БЕККЕР МАРК ЛЬВОВИЧ

УДК 330:338.2

**ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ І ВИЗНАЧЕННЯ ШЛЯХІВ ЇХ
ВИРІШЕННЯ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України

Науковий керівник: доктор економічних наук, доцент
Бєлікова Надія Володимирівна,
Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку
НАН України, вчений секретар

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Благун Іван Семенович,
Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаніка (м. Івано-Франківськ),
декан економічного факультету;

доктор економічних наук, професор
Козирєва Олена Вадимівна,
Національний фармацевтичний університет Міністерства
охорони здоров'я України (м. Харків),
завідувач кафедри менеджменту та публічного
адміністрування

Захист відбудеться «06» травня 2021 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради, шифр Д 64.251.01, у Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1-А, 5 поверх.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1-А.

Автореферат розісланий «06» квітня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. М. Красносова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний розвиток регіонів України характеризується наявністю проблемних ситуацій в економічній, соціальній та екологічній сферах, що підтверджується відповідними статистичними даними. Так, за даними Міністерства розвитку громад та територій України, у січні-вересні 2020 р. відбулося зменшення обсягів виробництва промислової продукції у 21 регіоні та на 7% в цілому по Україні; падіння обсягів виробництва продукції сільського господарства в усіх регіонах, а також на 13,1% в цілому по Україні; зменшення обсягів капітальних інвестицій в усіх регіонах й на 35,4% в цілому по Україні; зростання рівня безробіття населення в усіх регіонах України.

Загострення проблем регіонального розвитку відбулося внаслідок негативного впливу глобальної пандемії у 2020 р., але і в попередні періоди розвиток регіонів України супроводжувався утворенням проблемних ситуацій, багато з яких мали довготривалий характер. Усталена негативна динаміка економічного розвитку стимулювала загострення соціальних проблем, у тому числі зниження якості життя населення, скорочення підтримки та захисту вразливих верств населення, посилення трудової міграції в багатьох регіонах України. Недостатня увага з боку держави, місцевих органів влади та бізнесу до вирішення екологічних проблем регіонів призвела до погіршення стану навколишнього середовища та його деградації як у старопромислових регіонах, так і у регіонах, природно-ресурсний потенціал яких використовується не ефективно і з порушенням законодавства. Ця низка негативних передумов призвела до того, що більшість регіонів України не мають стійкого потенціалу до збалансованого розвитку і вирішення проблемних ситуацій, спричинених внутрішніми негараздами та зовнішніми викликами, зокрема пандемією й новим етапом економічної кризи.

В цих умовах особливої актуальності набуває вирішення наукового завдання розробки теоретичного і методичного підґрунтя ідентифікації проблемних ситуацій в регіональному розвитку та формування шляхів їх подолання.

Теоретичні і прикладні аспекти дослідження проблем і проблемних ситуацій, що супроводжують регіональний розвиток, представлені в роботах М. Барановського, П. Беленького, Н. Белікової, І. Благуня, З. Герасимчука, Ю. Іванова, О. Іванової, М. Кизима, О. Козирєвої, А. Новікової, Я. Шевчука та ін. Питання, пов'язані з розробкою напрямів вирішення проблемних ситуацій в регіональному розвитку на основі використання різних наукових методів, висвітлені в роботах З. Авдєєва та С. Ковриги, Б. Гаврилишина, Ю. Керецмана, О. Тищенка та В. Хаустової, Л. Шеховцевої, R. Atkin, J. Casti, D. Szpilko та ін.

Проте недостатньо дослідженими залишаються питання комплексного оцінювання стану економічного, соціального та екологічного розвитку регіонів України, накопиченого потенціалу регіонального розвитку та формування рекомендацій щодо вирішення проблемних ситуацій у розвитку регіонів на основі нечіткого когнітивного і сценарного моделювання.

Актуальність дослідження проблемних ситуацій в регіональному розвитку та розробки шляхів їх вирішення, теоретичне та практичне значення такого дослідження зумовили вибір теми дисертації, її мету та завдання.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретико-методичного забезпечення ідентифікації проблемних ситуацій в регіонах України та обґрунтування шляхів їх вирішення.

Для досягнення поставленої мети в роботі було висунуто ряд завдань:

здійснити аналіз діючого законодавства і практики розробки стратегій розвитку регіонів України, узагальнити теоретичне підґрунтя дослідження проблем регіонального розвитку та розробити методичний підхід до оцінки стану розвитку регіонів країни;

удосконалити методичні положення щодо структуризації напрямів оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів країни;

обґрунтувати методичний підхід до ідентифікації проблемних ситуацій в регіонах і факторів, що їх визначають, а також виявити проблемні ситуації в розвитку Харківської області;

запропонувати методичне забезпечення структуризації факторів проблемних ситуацій регіонального розвитку;

дослідити систему понять, що характеризують проблеми розвитку регіонів та уточнити зміст поняття «проблемна ситуація»;

розробити методичний підхід до моделювання сценаріїв вирішення проблемних ситуацій в регіоні.

Об'єктом дослідження є процес утворення проблемних ситуацій в розвитку регіонів України.

Предметом дослідження виступають теоретико-методичні підходи та методичне забезпечення ідентифікації проблемних ситуацій та визначення шляхів їх вирішення в регіонах України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано згідно з планами науково-дослідних робіт Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України за темами: «Формування стратегій розвитку розумних міст в Україні» (№ державної реєстрації 0117U007020), де здобувачем було розроблено науково-методичний підхід до розробки стратегії розвитку розумного міста та «Моделювання просторового розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні» (№ державної реєстрації 0120U101128), у рамках якої було досліджено особливості формування законодавчого забезпечення і практики розробки стратегій розвитку регіонів України.

Методи дослідження. Теоретико-методичною основою дисертації є роботи вчених у сфері регіоналістики, у тому числі дослідження, що спрямовані на визначення особливостей формування проблемних ситуацій в процесі регіонального розвитку та обґрунтування напрямів державної підтримки для їх вирішення. Для розв'язання поставлених завдань у роботі були використані загальнонаукові та спеціальні методи й прийоми: *узагальнення, аналізу та синтезу, контент-аналізу* – для визначення сутності поняття «проблемна ситуація» та ідентифікації проблемних ситуацій у розвитку регіонів України; *кластерного аналізу* – для групування регіонів України з урахуванням особливостей їх соціально-економічного розвитку та ідентифікації кластеру проблемних ситуацій; *інтегрального оцінювання* – для оцінки стану розвитку регіонів України; *структуризації* – для упорядкування вихідної системи часткових показників оцінки соціально-економічного розвитку регіонів

України; *матричного підходу* – для позиціонування регіонів України у тривимірному просторі «якість життя – результативність економічного, соціального та екологічного розвитку – потенціал регіонального розвитку»; *адаптивного та стратегічного управління* – для дослідження особливостей утворення проблемних ситуацій в розвитку регіонів та обґрунтування шляхів їх вирішення; *нечіткого когнітивного моделювання* – для побудови нечіткої когнітивної моделі соціально-економічного розвитку регіонів України; *сценарного імпульсного моделювання на нечіткій когнітивній моделі* – для формування сценаріїв соціально-економічного розвитку Харківської області.

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі та нормативно-правові акти України та інших країн світу, статистичні дані Державного комітету статистики України, державні та регіональні цільові програми, регіональні стратегії соціально-економічного розвитку, статистичні дані служб статистики ЄС, Конференції ООН з торгівлі та розвитку; міжнародних агенцій, що здійснюють регіональні дослідження, інші джерела.

Наукова новизна одержаних результатів. У процесі дослідження в роботі отримано ряд наукових результатів різного ступеня новизни:

удосконалено:

методичний підхід до оцінки стану розвитку регіонів, який ґрунтується на трикомпонентній інтегральній оцінці та, на відміну від існуючих, дозволяє здійснити комплексне оцінювання базових сфер регіонального розвитку: якості життя населення регіону; результативності економічного, соціального та екологічного розвитку регіону, а також накопичених природно-ресурсного, територіального, адміністративно-територіального, соціального, економічного потенціалів регіону;

методичні положення щодо структуризації напрямів оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів країни, що спрямовані на упорядкування вихідної сукупності часткових показників оцінки різних аспектів регіонального розвитку за його ключовими напрямками та, на відміну від існуючих, дозволяють позиціонувати регіони України у тривимірному просторі «якість життя – результативність економічного, соціального та екологічного розвитку – потенціал розвитку»;

методичний підхід до ідентифікації проблемних ситуацій, що утворюються в процесі регіонального розвитку, особливістю якого є реалізація чотирьох послідовних етапів: вибір методу групування вихідної сукупності регіонів країни; ідентифікація кластеру проблемних ситуацій; визначення чинників утворення проблемних ситуацій; обґрунтування висновків і рекомендацій; практичні переваги даного підходу полягають у здійсненні якісної та кількісної оцінки особливостей розвитку регіонів країни та можливості ідентифікувати проблеми, що його супроводжують.

методичне забезпечення структуризації факторів проблемних ситуацій регіонального розвитку, відмінність якого полягає у проведенні зіставлення рівнів природно-територіального та соціально-економічного потенціалу та рівнів соціально-економічної та екологічної результативності й якості життя населення регіонів України, що дозволяє ідентифікувати основні чинники утворення проблемних ситуацій шляхом урахування ваги та впливу кожного часткового показника в системі оцінювання;

методичний підхід до моделювання сценаріїв вирішення проблемних ситуацій в регіоні, особливість якого полягає у застосуванні нечіткого когнітивного та імпульсного моделювання для визначення базових факторів соціально-економічного регіонального розвитку; визначенні взаємозв'язків між ключовими факторами соціально-економічного регіонального розвитку та побудові когнітивної карти слабкоструктурованої ситуації, а також ідентифікації сили впливу та її характеру між взаємозв'язаними факторами.

дістало подальшого розвитку:

тлумачення сутності поняття «проблемна ситуація» в регіональному розвитку як ситуації, що характеризується наявністю підтверджених проблем у економічному, соціальному та екологічному розвитку регіону, використанні його потенціалу, погіршує якість життя населення і вимагає розробки шляхів для свого вирішення; таке тлумачення, на відміну від існуючих, базується на системному підході до урахування ключових ознак проблемних ситуацій, а саме: складності, комплексності, важливості, необхідності вирішення, необхідності ліквідування наслідків.

Практичне значення отриманих результатів. Практична цінність наукових результатів дослідження полягає у розробці науково-методичного забезпечення ідентифікації проблемних ситуацій в регіонах України та визначення напрямів їх подолання. Методичне забезпечення та методичні підходи впроваджені у діяльність таких організацій:

у роботі Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України використовується методичний підхід до оцінки стану розвитку регіонів (довідка № 01-06/67 від 16.12.2020);

Харківським регіональним фондом підтримки підприємництва Харківської обласної державної адміністрації використовуються напрацювання з моделювання сценаріїв вирішення проблемних ситуацій в Харківській області (довідка № 252/1/2 від 11.11.2019);

у навчальному процесі Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України при викладанні дисципліни «Методологія економічних реформ» для підготовки докторів філософії за спеціальністю 073. Менеджмент використовуються науково-методичні положення і рекомендації щодо дослідження та ідентифікації проблемних ситуацій, які утворюються в процесі регіонального розвитку (довідка № 07/87 від 23.11.2020).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота являє собою самостійно виконану наукову працю, яка містить авторський підхід до розв'язання наукового завдання розвитку теоретико-методичного забезпечення процесів ідентифікації проблемних ситуацій в регіонах України та обґрунтування шляхів їх вирішення. Наукові результати та висновки, винесені на захист, одержані автором самостійно. Із наукових праць, що опубліковані у співавторстві, використані лише ті результати, що одержані особисто автором. Особистий внесок здобувача в роботах, опублікованих у співавторстві, наведено у списку праць за темою дисертації, що доданий в авторефераті.

Апробація матеріалів дисертації. Основні теоретичні та практичні результати дослідження було викладено та обговорено на таких конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції (м. Полтава, 7 жовтня 2020 р.); Всеукраїнській

науково-практичної конференції «Соціально-економічний розвиток регіонів: методичні та практичні аспекти» (м. Київ, 17 жовтня 2020 р.); The VI th International scientific and practical conference «About the problems of science and practice, tasks and ways to solve them» (Milan, Italy, October 26-30, 2020); XV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики» (м. Харків, 13 листопада 2020 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації, теоретико-методичні положення та практичні рекомендації опубліковані в 10 наукових працях, у тому числі: 1 стаття у зарубіжному періодичному виданні, 5 статей у періодичних фахових виданнях України, 4 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнській науково-практичних конференціях. Загальний обсяг публікацій складає 7,25 ум. рук-арк., з них особисто авторові належать 5,82 ум. рук-арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел зі 191 найменування і 3 додатків. Робота містить 39 таблиць та 24 рисунка. Обсяг основного тексту дисертації становить 180 сторінок машинописного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, об'єкт, предмет та задачі дослідження, розкрита сутність основних положень наукової новизни та практична значущість одержаних результатів роботи, наведено інформацію щодо апробації та впровадження результатів дисертації.

У першому розділі «**Законодавче забезпечення стратегування розвитку регіонів України і оцінка їх стану**» проведено аналіз діючого законодавства і практики розробки стратегій розвитку регіонів України та визначено його недоліки; обґрунтовано методичний підхід до оцінки стану розвитку регіонів країни; проведено оцінку стану розвитку регіонів України.

Вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів країни знаходиться в смисловому полі державної регіональної політики, однією з головних цілей якої є підтримка розвитку проблемних регіонів та усунення дисбалансів і диспропорцій в соціально-економічного розвитку регіонів країни. Такий підхід спрямований на створення стабільних чинників регіонального розвитку на сталих засадах з орієнтацією на забезпечення умов для подолання проблемних ситуацій, що його супроводжують.

Реалізація державної регіональної політики здійснюється за допомогою стратегій регіонального розвитку та інших законодавчих і нормативно-правових актів. У роботі було визначено специфічні особливості еволюційних етапів формування законодавчого забезпечення стратегування регіонального розвитку в Україні: відсутність ефективної координації цілей регіонального розвитку у документах різного рівня; недосконалість механізму визначення цілей регіонального розвитку на основі ідентифікації проблем, що його супроводжують, недосконалість механізму визначення пріоритетності вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів України, виходячи з їх глибини, стійкості та необхідного ресурсного забезпечення. Крім того, на законодавчому рівні в Україні відсутній механізм ідентифікації проблемних ситуацій в розвитку регіонів, що знижує ефективність та дієвість управлінських рішень щодо стимулювання регіонального розвитку.

Аналіз діючих стратегій регіонального розвитку показав відсутність у них точних характеристик проблемних ситуацій, що утворилися в регіоні, слабку узгодженість між цілями розвитку та проблемами регіонів. Також виявлено, що не всі регіони наводять індикатори досягнення стратегічних та операційних цілей і конкретні заходи щодо їх досягнення.

У роботі розроблено методичний підхід до оцінки стану розвитку регіонів, згідно з яким ідентифікація досягнутого рівня сталого соціально-економічного розвитку регіонів проводиться у трьох вимірах: «Природно-територіальний та соціально-економічний потенціал», «Соціально-економічна та екологічна результативність» та «Якість життя населення».

Визначені виміри дослідження сталого соціально-економічного розвитку регіонів представляють собою відповідні інтегральні показники, що розраховуються за ієрархічним принципом на основі методу адитивної згортки з урахуванням ентропії їхніх часткових показників та компонент. Узагальнення часткових показників у компоненти та інтегральний показник здійснено з урахуванням вагових коефіцієнтів, розрахованих на основі вибіркового коефіцієнта варіації.

Оцінку розвитку регіонів України за інтегральним показником «Природно-територіальний та соціально-економічний потенціал» запропоновано проводити за допомогою системи показників та компонент, що дозволяють оцінити: природно-ресурсний потенціал регіону (у тому числі мінеральний, водний, земельний, лісовий та фауністичний, природно-ресурсний); територіальне розміщення регіону за напрямками урбанізація, центр-периферійне розміщення, сільські території; адміністративно-територіальний потенціал (його масштабність та щільність населення); соціальний потенціал (зокрема охорона здоров'я, освіта, довкілля); економічний потенціал (трудоий, інвестиційний, науковий, інноваційний, структурний потенціали).

Значення інтегрального показника «Природно-територіальний та соціально-економічний потенціал» ($I_{\text{ПТСЕП}}$) регіонів України у 2018 р. представлено на рис. 1.

Згідно розрахунків, серед регіонів України найвищі значення $I_{\text{ПТСЕП}}$ у 2018 р. мали Львівський – 0,5355 (1-е місце), Закарпатський – 0,5288 (2-е місце), Дніпропетровський – 0,5237 (3-є місце), Івано-Франківський – 0,5049 (4-е місце) та Донецький – 0,4141 (5-е місце), а найнижчі значення – Кіровоградський – 0,2397 (24-е місце), Луганський – 0,2462 (23-є місце), Миколаївський – 0,2477 (22-е місце), Херсонський – 0,2511 (21-е місце) та Житомирський – 0,2672 (20-е місце).

Оцінку розвитку регіонів України за інтегральним показником «Соціально-економічна та екологічна результативність» запропоновано проводити за допомогою системи показників та компонент, що дозволяють оцінити соціальну, екологічну та економічну результативність розвитку регіону.

Як показали розрахунки, найвищі значення $I_{\text{СЕЕР}}$ у 2018 р. серед регіонів України мали Київський – 0,7240 (1-е місце), Полтавський – 0,6881 (2-е місце), Одеський – 0,6543 (3-є місце), Дніпропетровський – 0,6303 (4-е місце) та Запорізький – 0,6296 (5-е місце), а найнижчі значення Луганський – 0,1847 (24-е місце), Донецький – 0,3625 (23-є місце), Чернівецький – 0,3982 (22-е місце), Тернопільський – 0,4006 (21-е місце) та Волинський – 0,4190 (20-е місце).

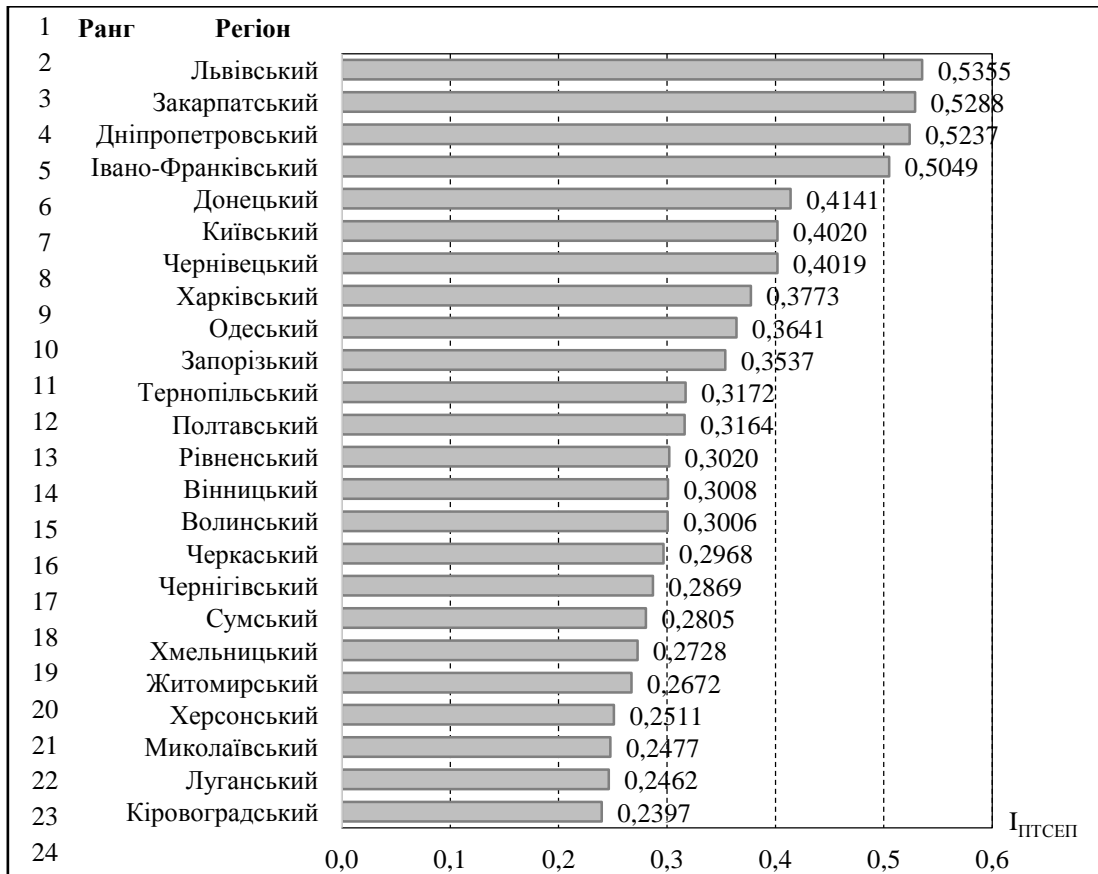

Рис. 1. Значення інтегрального показника «Природно-територіальний та соціально-економічний потенціал» регіонів України у 2018 р.

Оцінку розвитку регіонів України за інтегральним показником «Якість життя населення» запропоновано проводити за допомогою системи показників та компонент, що характеризують: довге і здорове життя; дозвілля; безпека життя; раціональне харчування, освіта, забезпеченість житлом, сукупні витрати домогосподарств.

Згідно розрахунків, серед регіонів України найвищі значення ІЯЖ у 2018 р. мали Львівський – 0,6831 (1-е місце), Чернівецький – 0,6133 (2-е місце), Закарпатський – 0,5990 (3-є місце), Івано-Франківський – 0,5807 (4-е місце) та Рівненський регіон – 0,5586 (5-е місце), а найнижчі – Донецький – 0,1821 (24-е місце), Луганський – 0,2644 (23-є місце), Житомирський – 0,3070 (22-е місце), Полтавський – 0,3368 (21-е місце) та Сумський – 0,3612 (20-е місце).

У роботі здійснено також якісну оцінку порівняння відповідності рівня потенціалу рівням результативності та якості розвитку регіонів з використанням методів багатомірного кластерного аналізу (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл регіонів України за кластерами залежно від рівня інтегральних показників потенціалу, результативності та якості життя в 2018 році

1-й кластер	2-й кластер
Дніпропетровський; Закарпатський; Запорізький; Івано-Франківський; Київський; Львівський; Одеський; Харківський; Чернівецький	Вінницький; Волинський; Донецький; Житомирський; Кіровоградський; Луганський; Миколаївський; Полтавський; Сумський; Рівненський; Тернопільський; Херсонський; Хмельницький; Черкаський; Чернігівський

Таким чином, визначено, що в Україні переважну більшість регіонів (62,5%) можна охарактеризувати як регіони, що мають низький рівень соціально-економічного розвитку та відповідні проблемні ситуації, що його супроводжують.

У другому розділі **«Теоретико-методичні аспекти ідентифікації проблемних ситуацій в регіонах України та факторів, що їх визначають»** досліджено особливості теорії та практики визначення проблемних регіонів; розроблено методичний підхід до ідентифікації проблемних ситуацій в регіонах і факторів, що їх визначають; здійснено ідентифікацію проблемних ситуацій в Харківській області.

Розвиток регіонів країни та утворення проблемних ситуацій завжди супроводжуються нерівномірністю та неоднорідністю, а також низкою інших деструктивних тенденцій, які формують такі ознаки проблемності, як складність, комплексність, важливість, необхідність вирішення, необхідність ліквідування наслідків та ін. У роботі запропоновано тлумачити поняття «проблемна ситуація» в регіональному розвитку як ситуацію, що характеризується наявністю підтверджених проблем у економічному, соціальному та екологічному розвитку регіону, використанні його потенціалу, погіршує якість життя населення і вимагає розробки шляхів для свого вирішення.

Проведений аналіз практики визначення проблем регіонального розвитку, в тому числі й у стратегічних документах, дозволив ідентифікувати такі недоліки цього процесу: порушення логічного зв'язку «аналіз соціально-економічного розвитку – визначення проблем і проблемних ситуацій соціально-економічного розвитку»; фрагментарне представлення проблем у рамках SWOT-аналізу (слабкі сторони та загрози регіонального розвитку); відсутність індикаторів для оцінки глибини проблем регіонального розвитку. Не зважаючи на те, що у деяких Стратегіях регіонального розвитку представлені значення показників, що підтверджують визначення слабких сторін розвитку регіону, порівняння їх з середніми значеннями по країні або іншими показниками зазвичай відсутні. Встановлена також відсутність ранжування проблем за їх глибиною та силою впливу на стабільність функціонування економічної, соціальної та екологічної систем регіонів.

Для усунення наведених недоліків та поглиблення наукового обґрунтування процесів вирішення проблемних ситуацій у соціально-економічному розвитку регіонів країни розроблено методичний підхід до ідентифікації проблемних ситуацій в регіонах і факторів, що їх визначають (рис. 2).

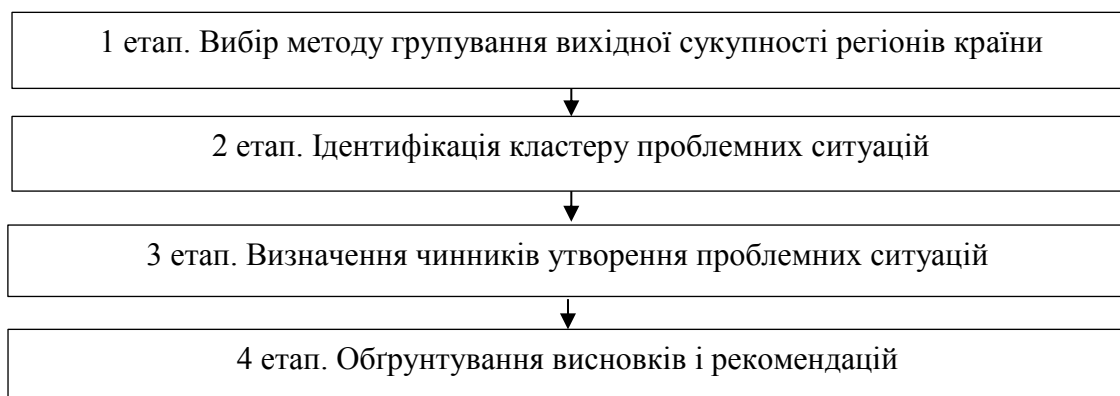

Рис. 2. Методичний підхід до ідентифікації проблемних ситуацій в розвитку регіону

На першому етапі запропонованого підходу відбувається вибір методу групування вихідної сукупності регіонів країни. В роботі використано метод *k*-середніх для формування кластерів регіонів країни у процесі ідентифікації проблемних ситуацій в регіональному розвитку. Після вибору методу групування проводиться ідентифікація кластеру проблемних ситуацій. Для цього використовується графік розподілу середніх значень показників за кожним кластером (візуалізація програмою результатів кластерного аналізу), а також оцінюється динаміка часткових показників, що характеризують розвиток регіонів за кожним кластером.

Третій та четвертий етапи передбачають визначення чинників утворення проблемних ситуацій та обґрунтування висновків і рекомендацій щодо їх подолання.

У роботі ідентифікація та структуризація проблем у розвитку регіонів здійснена на основі якісного та кількісного дослідження внеску компонент та часткових показників у формування рівнів інтегральних показників потенціалу, реалізованості та якості життя в 2018 р. регіонів країни. Для цього проведено кількісний аналіз впливу часткових показників та компонент на формування рівня інтегральних показників «Природно-територіальний та соціально-економічний потенціал», «Соціально-економічна та екологічна результативність» та «Якість життя населення» з урахуванням неоднорідності та вагової структури компонент і часткових показників. Наприклад, у табл. 2 наведено ієрархію компонент і часткових показників інтегрального показника «Соціально-економічна та екологічна результативність» регіонів України в 2018 р.

Таблиця 2

Ієрархія компонент і часткових показників інтегрального показника «Соціально-економічна та екологічна результативність» регіонів України в 2018 р.

Компонента/ Показник	Вага в компоненті та ранг впливу		Загаль- ний ранг
1	2		3
Соціальна результативність	0,329	1.2	
Найвищий дохід на одну особу, грн		0,393	1.2.2 9
Середньо-місячна зарплата штатного робітника, грн		0,170	1.2.3 10
Безробітні 15-70 рр. (за методологією МОП), %		0,437	1.2.1 8
Екологічна результативність	0,192	1.3	
Частка забруднених вод зворотних, %		0,172	1.3.3 13
Використання води на питні та санітарні потреби на 1 особу, куб. м.		0,062	1.3.4 14
Викиди забруднених речовин у повітря, т/кв. км		0,277	1.3.2 12
Утворення відходів на кв. км. території, т		0,490	1.3.1 11
Економічна результативність	0,479	1.1	
ВРП на одну особу, грн		0,085	1.1.7 7
Обсяг реалізованої продукції на одну особу, грн		0,162	1.1.2 2
Обсяг продукції сільського господарства на одну особу, грн		0,116	1.1.5 5
Обсяг послуг на одну особу, грн		0,148	1.1.4 4
Експорт товарів на одну особу, дол.		0,156	1.1.3 3
Експорт послуг на одну особу, дол.		0,229	1.1.1 1
Коефіцієнт покриття експортом імпорту		0,103	1.1.6 6

Аналогічні дані були одержані для визначення ієрархії компонент і часткових

показників інтегральних показників «Природно-територіальний та соціально-економічний потенціал» і «Якість життя населення».

Таким чином, проведено якісне та кількісне дослідження проблем розвитку регіонів України в тривимірному просторі: потенціал – результативність – якість, дало змогу визначити кластери проблемних ситуацій та ідентифікувати регіони, які потрапили до їх складу, а також попередньо ідентифікувати загальні регіональні проблеми України у визначених сферах, що є підґрунтям для повної об'єктивної ідентифікації та структуризації проблем і визначення цілей розвитку окремих регіонів країни.

Аналіз часткових показників Харківської області за компонентами інтегрального показника «Природно-територіальний та соціально-економічний потенціал» у 2010-2018 рр. показав, що найнижчі ранги одержали такі показники: чисельність обласного центру до другого за чисельністю міста, %; витрати на інновації до обсягу реалізованої продукції, %; чисельність сільського населення на 1 сільський населений пункт, осіб; частка населення на 1 сільський район, тис. осіб; площа будівель в музеях для експозиції та виставок на 10 тис. населення; міське населення (без обл. центрів) до загальної чисельності населення, %.

Це свідчить про наявність проблемних ситуацій у розвитку Харківської області у сферах її територіального розміщення, інноваційного розвитку, масштабності, адміністративно-територіального поділу, а також центрально-периферійного розміщення.

Аналіз часткових показників Харківської області за компонентами інтегрального показника «Соціально-економічна та екологічна результативність» у 2010-2018 рр. відзначив, що найнижчі ранги одержали наступні показники: використання води на питні та санітарні потреби на 1 особу, куб. м.; викиди забруднених речовин у повітря, т/кв. км; утворення відходів на кв. км. території, т; експорт товарів на одну особу, дол.; коефіцієнт покриття експортом імпорту; обсяг продукції сільського господарства на одну особу, грн. (спостерігається позитивна динаміка у 2018 р. порівняно з 2010 р.).

Таким чином, проблемні ситуації у сфері результативності розвитку регіону стосуються таких її складових, як екологічна та економічна результативність.

Аналіз часткових показників Харківської області за компонентами інтегрального показника «Якість життя населення» у 2010-2018 рр. дозволив виділити такі проблемні показники: питома вага ветхого та аварійного житлового фонду у загальній площі, %; загальна житлова площа на 1 особу, кв. м.; кількість смертей від захворювань на 100 тис. осіб; кількість осіб, які займалися фізкультурою і спортом на 1000 населення, осіб.

Отже, на основі проведеного аналізу виявлено, що проблемні ситуації в Харківській області утворюються у таких сферах якості життя населення, як довге та здорове життя, безпека життя, забезпеченість житлом.

У третьому розділі «Методичне забезпечення вирішення проблемних ситуацій в регіонах України» досліджено існуючі теоретичні та практичні нароби структуризації факторів проблемних ситуацій та цілепокладання розвитку регіону; обґрунтовано методичне забезпечення структуризації факторів проблемних ситуацій та цілепокладання; проведено моделювання сценаріїв вирішення проблемних ситуацій в Харківській області.

У роботі визначено, що теоретичним підґрунтям структуризації факторів проблемних ситуацій та формулювання цілей регіонального розвитку є надбання таких

теорій та концепцій: школа стратегічного управління (А. Стрікленд, А. Томпсон, І. Ансофф, Ж. Брандер та ін.); теорії та концепції державного регулювання розвитку регіону (П. Кругман, П. Самуельсон, А. Скотт, Дж. Стігліц, М. Геєць, Г. Білоус, З. Варналій та ін.); теорії розміщення виробництв у регіоні, концепції точок економічного зростання (Й. Тюнен, Дж. Фрідман, А. Льош, В. Лаундхардт, В. Крісталлер, Ф. Перу, Ж. Будвіль); соціально-економічні та маркетингові концепції (концепція піраміди потреб А. Маслоу; теорія зростання нематеріальних потреб в процесі постіндустріального розвитку; концепція Б. Гаврилишина, що досліджує взаємозв'язок між задоволенням потреб людини та видом економічної системи, політичного правління, моральних цінностей суспільства); системний, проблемно-орієнтований підходи.

Спираючись на здобутки наведених теорій та концепцій, визначено, що процес утворення проблемних ситуацій в регіональному розвитку є складним і багатоаспектним, що вимагає застосування системного когнітивного підходу, який оперує поняттями «складні» системи, яким властиві велика кількість підсистем, елементів, взаємопов'язаних між собою різними відносинами і взаємовпливом один на одного. Реалізація когнітивного підходу здійснюється через побудову когнітивних моделей, які відображають систему причинно-наслідкових зв'язків між концептами досліджуваної системи.

У дисертації побудову нечіткої когнітивної моделі слабкоструктурованої ситуації соціально-економічного регіонального розвитку та проведення структурного аналізу запропоновано проводити за такими етапами: визначення ключових факторів соціально-економічного розвитку регіону; визначення взаємозв'язків між ключовими факторами соціально-економічного розвитку регіону; визначення сили впливу та її характеру між взаємопов'язаними факторами; побудова нечіткої когнітивної моделі; структурний аналіз нечіткої когнітивної моделі.

Реалізацію першого етапу підходу було проведено у розділі 1 дисертації.

На другому етапі було проведено визначення взаємозв'язків між ключовими факторами соціально-економічного регіонального розвитку з використанням кореляційного аналізу, а уточнення та обґрунтування наявності взаємозв'язків між ключовими факторами – на основі контент-аналізу схожих слабкоструктурованих ситуацій. Результатом даного етапу стала побудова когнітивної карти досліджуваної слабкоструктурованої ситуації.

На третьому етапі здійснено визначення сили впливу та її характеру між взаємозв'язаними факторами. Визначення сили впливу та її характеру між базисними факторами в роботі здійснено на основі побудови багатофакторних регресійних моделей, в яких залежна змінна (фактор X_j) є лінійною комбінацією незалежних змінних (факторів X_i), що належать множині факторів, які впливають на фактор X_j . В якості величини сили впливу бралися β -коефіцієнти регресійних моделей, величина яких визначає середню зміну середньоквадратичного відхилення залежної змінної при зміні незалежної на величину одного свого середньоквадратичного відхилення.

За результатами проведених розрахунків на четвертому етапі методичного підходу побудовано нечітку когнітивну модель соціально-економічного розвитку регіонів України та матрицю зв'язку, елементи якої характеризують силу впливу та його характер.

Для аналізу структури нечіткої когнітивної моделі розраховуються системні показники на основі відомих алгоритмів і підходів, що дозволяють досліджувати силу впливу та її характер між факторами, чи фактором та нечіткою когнітивною моделлю.

У табл. 3 наведено розраховані системні показники нечіткої когнітивної моделі соціально-економічного розвитку регіонів України.

Таблиця 3

Системні показники нечіткої когнітивної моделі соціально-економічного розвитку регіонів України

Показник Фактор	Вплив фактора на систему		Вплив системи на фактор		Консонанс впливу фактору		Дисонанс впливу фактору		Консонанс впливу системи		Дисонанс впливу системи	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>Природно-територіальний та соціально-економічний потенціал</i>												
Природно-ресурсний потенціал	0,0630	5	0,0000	21	0,8382	17	0,1618	8	0,0000	24	1,0000	1
Урбанізація	0,0089	16	0,0535	7	0,7681	21	0,2319	4	0,9362	8	0,0638	17
Центро-периферійне розміщення	0,0003	18	0,0699	4	0,8032	18	0,1968	7	0,9155	14	0,0845	10
Сільські території	0,0268	12	-0,0624	24	0,7928	19	0,2072	6	0,9368	7	0,0632	18
Масштабність	0,0420	9	-0,0249	22	0,9284	1	0,0716	23	0,9371	6	0,0629	19
Щільність населення	0,0135	14	0,0177	14	0,9240	3	0,0760	22	0,8516	19	0,1484	6
Охорона здоров'я	-0,0007	23	0,0436	10	0,8994	6	0,1006	18	0,5589	23	0,4411	2
Освіта (потенціал)	0,0443	8	0,0148	16	0,6883	22	0,3117	3	0,9338	9	0,0662	16
Дозвілля (потенціал)	0,0274	11	0,0328	12	0,8994	9	0,1006	15	0,9382	5	0,0618	20
Трудовий потенціал	0,0645	3	0,0282	13	0,8579	13	0,1421	12	0,8802	18	0,1198	7
Інвестиційний потенціал	0,0727	2	0,0765	3	0,8545	14	0,1455	11	0,9155	15	0,0845	10
Науковий потенціал	0,0631	4	0,0418	11	0,6753	23	0,3247	2	0,9525	3	0,0475	22
Інноваційний потенціал	0,0089	15	0,0090	18	0,8519	15	0,1481	10	0,9682	1	0,0318	24
Структурний потенціал	0,0395	10	0,0469	9	0,8584	12	0,1416	13	0,9009	17	0,0991	8
<i>Соціально-економічна та екологічна результативність</i>												
Соціальна результативність	0,0611	6	0,0669	5	0,7918	20	0,2082	5	0,9159	13	0,0841	12
Екологічна результативність	-0,0002	19	-0,0546	23	0,8994	7	0,1006	17	0,8296	20	0,1704	5
Економічна результативність	0,1167	1	0,0770	2	0,8511	16	0,1489	9	0,9146	16	0,0854	9
<i>Якість життя населення</i>												
Довге та здорове життя	-0,0435	24	0,0855	1	0,8624	11	0,1376	14	0,6291	21	0,3709	4
Безпека життя	-0,0005	21	0,0078	20	0,8994	9	0,1006	18	0,6249	22	0,3751	3
Освіта	0,0524	7	0,0502	8	0,6388	24	0,3612	1	0,9681	2	0,0319	23
Забезпеченість житлом	0,0066	17	0,0124	17	0,9284	1	0,0716	24	0,9204	10	0,0796	15
Сукупні витрати домогосподарств	0,0146	13	0,0080	19	0,8998	4	0,1002	21	0,9193	12	0,0807	13
Рациональне харчування	-0,0004	20	0,0175	15	0,8994	5	0,1006	18	0,9197	11	0,0803	14
Дозвілля	-0,0007	22	0,0620	6	0,8994	7	0,1006	15	0,9424	4	0,0576	21

За розрахунками визначено, що найбільшу силу впливу на систему мають такі фактори: «Економічна результативність» (0,1167); «Інвестиційний потенціал» (0,0727);

«Трудовий потенціал» (0,0645); «Науковий потенціал» (0,0631) та «Природно-ресурсний потенціал» (0,0630). В свою чергу, найбільшу силу впливу система чинить на такі фактори: «Довге та здорове життя» (0,0855); «Економічна результативність» (0,0770); «Інвестиційний потенціал» (0,0765); «Центро-периферійне розміщення» (0,0699) та «Соціальна результативність» (0,0669).

Система чинить негативний вплив на такі фактори як «Сільські території» (-0,0624), «Екологічна результативність» (-0,0546) та «Масштабність» (-0,0249). Негативний вплив системи на фактор «Екологічна результативність» спричинений негативним характером впливу факторів «Центро-периферійне розміщення» та «Структурний потенціал», а на фактори «Сільські території» та «Масштабність» – фактором «Урбанізація».

В табл. 4 наведено результати проведення імпульсного моделювання на нечіткій когнітивній моделі соціально-економічного розвитку регіонів України з початковими імпульсами $v_i(0) = p_i(0)$ – сценарій саморозвитку, які були отримані при розрахунку інтегральних показників «Природно-територіального та соціально-економічного потенціалу», «Соціально-економічної та екологічної результативності» та «Якості життя населення» для Харківської області.

Таблиця 4

Результати імпульсного моделювання на нечіткій когнітивній моделі для Харківської області (сценарій саморозвитку)

Концепт (v_i)	Значення концепта в момент часу ($v_i(t)$)		Темп приросту концепта (v_i), %	Вербальне описання й зміна рівня концепта
	$v_i(0)$	$v_i(20)$		
1	2	3	4	5
Природно-ресурсний потенціал	0,3293	0,3293	0,00	НС (незмінний)
Урбанізація	0,8180	1,0000	22,25	BC→B
Центро-периферійне розміщення	0,2828	0,3835	35,61	H→HC
Сільські території	0,2119	0,0400	-81,12	H↓H
Масштабність	0,1919	0,0771	-59,80	H↓H
Щільність населення	0,1059	0,0858	-18,96	H↓H
Охорона здоров'я	0,9071	0,9533	5,10	B↑B
Освіта (потенціал)	0,7005	0,7648	9,17	BC↑BC
Дозвілля (потенціал)	0,5021	0,6651	32,47	C↑C
Трудовий потенціал	0,6724	0,6785	0,91	C↑C
Інвестиційний потенціал	0,2442	0,3400	39,24	H→HC
Науковий потенціал	0,6436	0,9367	45,54	C→B
Інноваційний потенціал	0,4577	0,5123	11,93	HC→C
Структурний потенціал	0,6397	0,7443	16,35	C→BC
Соціальна результативність	0,7771	0,9989	28,54	BC→B
Екологічна результативність	0,9193	0,7842	-14,70	B→BC
Економічна результативність	0,3019	0,3591	18,95	HC↑HC
Довге та здорове життя	0,4525	0,5515	21,88	HC→C
Безпека життя	0,5702	0,5708	0,10	C↑C
Освіта	0,7336	1,0000	36,31	BC→B
Забезпеченість житлом	0,1795	0,2024	12,74	H↑H
Сукупні витрати домогосподарств	0,8170	0,8483	3,83	BC↑BC
Рациональне харчування	0,9887	1,0000	1,14	B↑B
Дозвілля	0,3780	0,5327	40,93	HC→C

Згідно розрахунків, найбільший темп приросту рівнів концептів Харківського регіону при сценарію саморозвитку спостерігався у «Науковому потенціалі» – 45,54%, «Дозвіллі» – 40,93%, «Інвестиційному потенціалі» – 39,24%, «Освіті» – 36,31% та «Центро-периферійному розміщенні» – 35,61%. Серед концептів Харківського регіону, які при даному сценарію мали найбільший темп зниження були: «Сільські території» – 81,12%, «Масштабність» – 59,80%, «Щільність населення» – 18,96% та «Екологічна реалізованість» – 14,70%.

За якісними (вербальними) характеристиками відбулося зростання рівнів у таких концептів Харківської області: «Урбанізація», «Освіта» та «Соціальна результативність» перейшли з рівня «Вище середнього» на рівень «Високий»; «Структурний потенціал» перейшов з рівня «Середній» на рівень «Вище середнього»; «Довге та здорове життя» та «Дозвілля» перейшли з рівня «Нижче середнього» на рівень «Середній»; «Центро-периферійне розміщення» та «Інвестиційний потенціал» перейшли з рівня «Низький» на рівень «Нижче середнього». Один концепт регіону – «Екологічна результативність» погіршив свій якісний рівень з «Високий» на «Вище середнього». Інші концепти мали незначні як позитивні, так і негативні зміни, але при цьому не змінювали свої якісні рівні.

З метою визначення найбільш раціонально збалансованих сценаріїв підвищення рівня досягнення цільових орієнтирів соціально-економічного розвитку Харківської області у роботі введено критерій сумарної ефективності впливу визначених сценаріїв на досягнення цільових орієнтирів регіону на основі адитивної зваженої згортки темпів приросту рівня цільових факторів відносно сценарію саморозвитку.

Найбільш ефективним сценарієм подолання проблемних ситуацій та досягнення цільових орієнтирів для Харківської області визначено сценарій, що включає зростання трудового, наукового та структурного потенціалів регіону. Тим більше, зростання керуючого фактору «Науковий потенціал» входить до складу всіх раціональних сценаріїв досягнення цільових орієнтирів соціально-економічного розвитку Харківської області.

Таким чином, на основі проведеного дослідження обґрунтовано, що для швидкого досягнення рівня цільових орієнтирів регіону необхідно впроваджувати сценарії розвитку, в основі яких є ефективно зростання наукового потенціалу регіону, та його комбінації з іншими внутрішніми потенціалами.

ВИСНОВКИ

Наукові результати дисертації спрямовані на вирішення важливого наукового завдання, яке полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад ідентифікації проблемних ситуацій в регіонах України та обґрунтування шляхів їх вирішення. Проведене дослідження дало змогу сформулювати такі висновки.

На *теоретичному рівні* отримані такі наукові результати.

1. Узагальнення наукових надбань основних теорій та концепцій регіонального розвитку дозволило довести необхідність використання при розробці наукового забезпечення оцінки стану розвитку регіонів положень і постулатів теорії розміщення виробництва, загальної теорії розміщення, форми організації виробництва; неокласичних теорій; теорій кумулятивного зростання та теорій нової економічної географії, а також концепції сталого розвитку досліджено особливості формування

системи понять, що характеризують процеси регіонального розвитку та феномен утворення проблемних ситуацій у них. Спираючись на концептуальні положення проблемно-орієнтованого підходу та системного підходу до визначення ключових ознак об'єкту дослідження удосконалено тлумачення сутності поняття «проблемна ситуація» в регіональному розвитку як ситуації, що характеризується наявністю підтверджених проблем у економічному, соціальному та екологічному розвитку регіону, використанні його потенціалу, погіршує якість життя населення і вимагає розробки шляхів для свого вирішення.

2. Аналіз еволюції діючого законодавства і практики розробки стратегій регіонального розвитку в Україні дозволив визначити, що на кожному з етапів було допущено ряд помилок і недоліків, основними з яких є такі: відсутність взаємоузгодження цілей регіонального розвитку у документах різного рівня; відсутність механізму ідентифікації проблемних ситуацій в регіональному розвитку; недосконалість механізму визначення цілей регіонального розвитку на основі ідентифікації проблем, що його супроводжують, недосконалість механізму визначення пріоритетності вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів України, виходячи з їх глибини, стійкості та необхідного ресурсного забезпечення. Доведено, що усунення цих недоліків потребує розробки відповідного наукового підґрунтя, що дозволить підвищити ефективність державної регіональної політики у сфері стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів України та удосконалити теорію і практику розробки стратегій регіонального розвитку.

3. Для ідентифікації проблемних ситуацій в розвитку регіону розроблено методичний підхід, логіка якого передбачає реалізацію чотирьох етапів: вибір методу групування вихідної сукупності регіонів країни; ідентифікація кластеру проблемних ситуацій; визначення чинників утворення проблемних ситуацій; обґрунтування висновків і рекомендацій. Реалізація даного підходу спрямована на забезпечення якісної та кількісної оцінки особливостей розвитку регіонів України та ідентифікацію проблем, що його супроводжують.

4. Для моделювання сценаріїв вирішення проблемних ситуацій в регіоні та структурного аналізу соціально-економічного регіонального розвитку запропоновано методичний підхід, реалізація якого передбачає визначення базових факторів соціально-економічного регіонального розвитку; визначення взаємозв'язків між ключовими факторами соціально-економічного регіонального розвитку та побудову когнітивної карти досліджуваної слабкоструктурованої ситуації; ідентифікацію сили впливу та її характеру між взаємозв'язаними факторами; побудову нечіткої когнітивної моделі; структурний аналіз нечіткої когнітивної моделі.

5. Для оцінки стану розвитку регіонів країни розроблено методичний підхід, який ґрунтується на трикомпонентній інтегральній оцінці та дозволяє оцінити якість життя населення регіону, результативність економічного, соціального та екологічного розвитку регіону, а також природно-ресурсного, територіального, адміністративно-територіального, соціального, економічного потенціалів регіону.

6. Удосконалено методичні положення до проведення структуризації напрямів оцінювання стану розвитку регіонів країни, які передбачають упорядкування вихідної сукупності часткових показників оцінки різних аспектів регіонального розвитку за його ключовими напрямками та дозволяють позиціонувати регіони України у

тривимірному просторі «якість життя – результативність економічного, соціального та екологічного розвитку – потенціал регіонального розвитку».

7. Обґрунтовано методичне забезпечення структуризації факторів проблемних ситуацій регіонального розвитку, яке базується на зіставленні рівнів природно-територіального та соціально-економічного потенціалу та рівнів соціально-економічної та екологічної результативності і якості життя населення регіонів України, що дозволяє визначити кластери регіонів, які мають проблемні ситуації та ідентифікувати основні чинники їх утворення.

На *емпіричному рівні* одержані такі результати і висновки.

1. Основними недоліками практики ідентифікації проблем розвитку регіонів України визначено: порушення логічного взаємозв'язку між етапами єдиного процесу «аналіз соціально-економічного розвитку – визначення проблем і проблемних ситуацій соціально-економічного розвитку»; фрагментарне представлення проблем у рамках SWOT-аналізу (слабкі сторони та загрози регіонального розвитку); відсутність індикаторів для оцінки глибини проблем регіонального розвитку; відсутність або неповнота порівняння значень показників, що підтверджують наявність проблемних ситуацій у розвитку регіону з середніми значеннями по країні або регіонами інших країн; відсутність ранжування проблем за їх глибиною та силою впливу на стабільність функціонування економічної, соціальної та екологічної систем регіонів.

2. Аналіз проблемних ситуацій в Харківському регіоні і факторів, що їх визначають дозволив встановити, що він потрапив до кластеру проблемних ситуацій, які характеризуються низьким рівнем природно-ресурсного потенціалу, територіального розміщення і економічного потенціалу, адміністративно-територіального поділу та соціального потенціалу, а також до кластеру проблемних ситуацій, що характеризуються низьким рівнем довгого та здорового життя, безпеки життя, освіти, забезпеченості житлом, дозвілля та високий рівень сукупних витрат домогосподарств та раціонального харчування. Отже саме ці напрями визначені пріоритетними для вирішення проблемних ситуацій в регіоні.

3. Побудована нечітка когнітивна модель соціально-економічного розвитку регіонів України дозволила виявити, що консонанси сили впливу факторів/системи на систему/фактори мають високий рівень (більш ніж 0,55), що вказує на високу достовірність сумарної сили впливу факторів один на одного та її характеру. Визначено, що найбільшу силу впливу на систему мають такі фактори: «Економічна результативність» (0,1167); «Інвестиційний потенціал» (0,0727); «Трудовий потенціал» (0,0645); «Науковий потенціал» (0,0631) та «Природно-ресурсний потенціал» (0,0630). В свою чергу, найбільшу силу впливу система чинить на такі фактори: «Довге та здорове життя» (0,0855); «Економічна результативність» (0,0770); «Інвестиційний потенціал» (0,0765); «Центро-периферійне розміщення» (0,0699) та «Соціальна результативність» (0,0669).

4. Поглиблений структурний аналіз нечіткої когнітивної моделі шляхом оцінки показників консонансу взаємного позитивного та негативного впливу факторів нечіткої когнітивної моделі дозволив виділити такі сприятливі групи факторів, що підсилюють один одного у регіонах: «Інвестиційний потенціал» – «Економічна результативність» – «Центро-периферійне розміщення» – «Трудовий потенціал» – «Соціальна результативність»; «Економічна результативність» – «Центро-периферійне

розміщення» – «Урбанізація»; «Сільські території» – «Масштабність» – «Щільність населення»; «Дозвілля (потенціал)» – «Дозвілля»; «Науковий потенціал» – «Освіта».

5. Моделювання сценаріїв вирішення проблемних ситуацій в Харківській області було здійснено на основі імпульсного моделювання на нечіткій когнітивній моделі соціально-економічного розвитку регіонів України з початковими імпульсами $v_i(0) = p_i(0)$ – сценарій саморозвитку, які були отримані при розрахунку інтегральних показників «Природно-територіального та соціально-економічного потенціалу», «Соціально-економічної та екологічної результативності» та «Якості життя населення».

6. Визначено, що найбільш ефективним сценарієм вирішення проблемних ситуацій та досягнення цільових орієнтирів розвитку Харківської області є сценарій, що включає зростання трудового, наукового та структурного потенціалів Харківського регіону. При цьому зростання керуючого фактору «Науковий потенціал» входить до складу всіх раціональних сценаріїв досягнення цільових орієнтирів соціально-економічного розвитку Харківської області.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в іноземних виданнях і наукових фахових виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз даних:

1. Беккер М. Л. Методичне забезпечення оцінювання розвитку регіонів країни. *Sciences of Europe*. № 65 (Vol 2). 2021. С. 3 – 6. (зарубіжне видання країни ЄС, включено до: *Index Copernicus, Google Scholar, ResearchBib* та ін.).

2. Гриневич Л. В., Белікова Н. В., Беккер М. Л. Наукові аспекти цілепокладання регіонального розвитку як складової територіального брендингу. *Бізнес Інформ*. 2021. №1. С. 327 – 333. DOI: 2222-4459-2021-1-327-333 (включено до: *Index Copernicus, DOAJ, Google Scholar* та ін.).

Особистий внесок: досліджено основні етапи процесу цілепокладання соціально-економічного розвитку регіонів, проведено аналіз діючих стратегій розвитку регіонів України.

3. Кизим М. О., Белікова Н. В., Беккер М. Л. Аналіз сучасної практики розробки стратегій регіонального розвитку в Україні на основі проблемно-орієнтованого підходу. *Бізнес Інформ*. 2020. №8. С. 88 – 96. DOI: 10.32983/2222-4459-2020-8-88-95 (включено до: *Index Copernicus, DOAJ, Google Scholar* та ін.).

Особистий внесок: здійснено аналіз еволюційних етапів розвитку національного законодавства та практики розробки стратегій регіонального розвитку в Україні, узагальнено основні проблемні питання у цій сфері.

4. Беккер М. Л. Формування наукового підґрунтя для ідентифікації та структуризації проблем розвитку регіону. *Бізнес Інформ*. 2020. №11. С. 89 – 95. DOI: 2222-4459-2020-11-89-95 (включено до: *Index Copernicus, DOAJ, Google Scholar* та ін.).

5. Беккер М. Л. Особливості розвитку законодавчого забезпечення державної регіональної політики та стратегування соціально-економічного розвитку регіонів. *Моделювання регіональної економіки*. 2019. Вип. 2(34) С. 178 – 196. (включено до: *Index Copernicus*).

6. Белікова Н. В., Крячко Є. М., Беккер М. Л. Проблеми удосконалення науково-методичного забезпечення визначення системи цілей розвитку регіону. *Проблеми економіки*. 2020. №4. С. 98 – 105. DOI: 2222-0712-2020-4-98-105 (включено до: *Index Copernicus, DOAJ, ProQuest, Google Scholar та ін.*).

Особистий внесок: обґрунтовано складові науково-методичного забезпечення визначення системи цілей розвитку регіону та досліджено взаємозв'язки між цими складовими.

Праці апробаційного характеру:

7. Беккер М. Л. Особливості розробки стратегій регіонального розвитку в Україні: проблеми теорії і практики // Соціально-економічний розвиток регіонів: методичні та практичні аспекти: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 17 жовтня 2020 р.). К.: ГО «Київський економічний науковий центр», 2020. 92 с., С. 53 – 57.

8. Беккер М. Л. Особливості застосування когнітивного моделювання у цілепокладанні регіонального розвитку // The VI th International scientific and practical conference «About the problems of science and practice, tasks and ways to solve them» (October 26-30, 2020). Milan, Italy, 2020. 596 p. P. 94 – 97.

9. Беккер М. Л. Теоретичне підґрунтя визначення цілей регіонального розвитку // Стратегічні пріоритети розвитку економіки, обліку, фінансів і права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 7 жовтня 2020 р.): у 3 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2020. Ч. 2. 58 с., С. 11 – 13.

10. Беккер М. Л. Удосконалення наукового забезпечення структуризації проблем регіонального розвитку // Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики : матеріали XV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 13 листопада 2020 р. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2020. С. 65 – 68.

АНОТАЦІЯ

Беккер М. Л. Ідентифікація проблемних ситуацій і визначення шляхів їх вирішення в регіонах України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. – Харків, 2021.

Дисертацію присвячено розробці теоретико-методичного забезпечення для ідентифікації проблемних ситуацій в регіонах України та обґрунтування шляхів їх вирішення.

У роботі розроблено методичний підхід до ідентифікації проблемних ситуацій, що утворюються в процесі регіонального розвитку, особливістю якого є реалізація чотирьох послідовних етапів: вибір методу групування вихідної сукупності регіонів країни; ідентифікація кластеру проблемних ситуацій; визначення чинників утворення проблемних ситуацій; обґрунтування висновків і рекомендацій; практичні переваги даного підходу полягають у здійсненні якісної та кількісної оцінки особливостей розвитку регіонів країни та можливості ідентифікувати проблеми, що його супроводжують. Розроблено методичний підхід до оцінки стану розвитку регіонів,

який ґрунтується на трикомпонентній інтегральній оцінці та дозволяє здійснити комплексне оцінювання базових сфер регіонального розвитку: якості життя населення регіону; результативності економічного, соціального та екологічного розвитку регіону, а також накопчених природно-ресурсного, територіального, адміністративно-територіального, соціального, економічного потенціалів регіону.

Запропоновано методичний підхід до моделювання сценаріїв вирішення проблемних ситуацій в регіоні, відмінність якого полягає у застосуванні нечіткого когнітивного та імпульсного моделювання для визначення базових факторів соціально-економічного регіонального розвитку; визначенні взаємозв'язків між ключовими факторами соціально-економічного регіонального розвитку та побудові когнітивної карти слабкоструктурованої ситуації.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток регіонів, екологічний розвиток регіонів, проблема, проблемна ситуація, потенціал, управління регіональним розвитком, когнітивне моделювання, сценарний підхід.

АННОТАЦІЯ

Беккер М. Л. Идентификация проблемных ситуаций и определения путей их решения в регионах Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – развитие производительных сил и региональная экономика. – Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины. – Харьков, 2021.

Диссертация посвящена разработке теоретико-методического обеспечения для идентификации проблемных ситуаций в регионах Украины и обоснование путей их решения.

В работе разработан методический подход к идентификации проблемных ситуаций, образующихся в процессе регионального развития, особенностью которого является реализация четырех последовательных этапов: выбор метода группировки исходной совокупности регионов страны; идентификация кластера проблемных ситуаций; определение факторов образования проблемных ситуаций; обоснование выводов и рекомендаций; практические преимущества данного подхода заключаются в осуществлении качественной и количественной оценки особенностей развития регионов страны и возможности идентифицировать проблемы, его сопровождают. Представлен методический подход к оценке состояния развития регионов, основанный на трехкомпонентной интегральной оценке и позволяет осуществить комплексную оценку базовых сфер регионального развития: качества жизни населения региона; результативности экономического, социального и экологического развития региона, а также накопленных природно-ресурсного, территориального, административно-территориального, социального, экономического потенциалов региона.

Предложен методический подход к моделированию сценариев решения проблемных ситуаций в регионе, отличие которого состоит в применении нечеткого когнитивного и импульсного моделирования для определения базовых факторов социально-экономического регионального развития; определении взаимосвязей между ключевыми факторами социально-экономического регионального развития и построении когнитивной карты слабоструктурированные ситуации.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие регионов, экологическое развитие регионов, проблема, проблемная ситуация, потенциал, управление региональным развитием, когнитивное моделирование, сценарный подход.

SUMMARY

Bekker Mark L. Identification of problem situations and determination of ways to solve them in the regions of Ukraine. Qualification research paper. – Manuscript.

Dissertation for the Scientific Degree of Candidate of Economic Sciences in Specialty 08.00.05 – Development of Productive Forces and Regional Economy. – Research Center of Industrial Problems of NAS of Ukraine. – Kharkiv, 2021.

The dissertation is devoted to the development of theoretical and methodological support for the identification of problem situations in the regions of Ukraine and substantiation of ways to solve them.

The relevance of the topic is confirmed by the presence of a number of problematic situations in the development of regions of Ukraine, which are stable and long-term, as well as the formation of new problems and problematic situations in 2020 under the influence of external and internal factors of instability.

The dissertation proves that the essence and content of the concept of "problematic situation in regional development" must be interpreted from the standpoint of regionalism and the principles of state support for regional self-development, which allows to define it as a situation characterized by the presence of confirmed problems in economic, social and environmental development. its potential, degrades the quality of life of the population and requires the development of ways to address it.

The paper has developed a methodological approach to identifying problem situations that arise in the process of regional development, a feature of which is the implementation of four successive stages: the choice of the method of grouping the initial set of regions of the country; identification of a cluster of problem situations; determination of the factors of the formation of problem situations; justification of conclusions and recommendations; the practical advantages of this approach lie in the implementation of a qualitative and quantitative assessment of the peculiarities of the development of the country's regions and the ability to identify the problems that accompany it. A methodological approach to assessing the state of development of regions is presented, based on a three-component integral assessment and allows for a comprehensive assessment of the basic areas of regional development: the quality of life of the population of the region; the effectiveness of the economic, social and environmental development of the region, as well as the accumulated natural resource, territorial, administrative-territorial, social, economic potential of the region.

Methodological approach to modelling scenarios for solving problem situations in the region is proposed, the difference of which is the use of fuzzy cognitive and impulse modelling to determine the basic factors of socio-economic regional development; determining the relationship between the key factors of socio-economic regional development and building a cognitive map of semi-structured situations.

Methodological support for structuring the factors of problematic situations of regional development has been improved, the difference of which is to compare the levels of natural-territorial and socio-economic potential and levels of socio-economic and environmental

performance and quality of life of the population of Ukraine, which allows to identify the main factors the weight and impact of each partial indicator in the evaluation system.

Key words: socio-economic development of regions, ecological development of regions, problem, problem situation, potential, management of regional development, cognitive modelling, scenario approach.